

УДК 332.3

ОЦІНКА ЗБИТКІВ ВНАСЛІДОК ПОГІРШЕННЯ ЯКІСНОГО СТАНУ ГРУНТІВ ПРИ ОРЕНДІ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК

доктор економічних наук, професор Кузьменко О. Б.

кандидат економічних наук, доцент Кузьменко Б. П.

Чорноморський державний університет імені Петра Могили, Україна,
Миколаїв

Проаналізовано погіршення якісного стану земельних ресурсів України за час проведення земельної реформи. Розроблено розрахунок оцінки збитків внаслідок погіршення якісного стану ґрунтів при оренді земельних ділянок в основі якого є сумарні витрати на відновлення еколого-агрохімічних показників. Обґрунтовано ці витрати визначати на підставі вартості додаткового внесення органічного добрива, мінеральних добрив, вапна, гіпсу, вартості витрат на протиерозійні заходи, на зменшення до гранично допустимої концентрації вмісту пестицидів, важких металів, на зменшення до допустимого рівня щільності забруднення радіонуклідами, на запобігання переущільненню кореневмісного шару, на захист від патогенних мікроорганізмів. Запропоновано законодавче закріплення обов'язковості еколого-агрохімічної паспортизації.

Ключові слова: якісний стан ґрунтів, еколого-агрохімічна паспортизація витрати на відновлення, вартість, гумус, мінеральні добрива, вапно, гіпс.

доктор экономических наук, профессор Кузьменко О.Б., кандидат экономических наук, доцент Кузьменко Б.П. Оценка убытков вследствие ухудшения качественного состояния почв при аренде земельных участков/ Черноморский государственный университет имени Петра Могилы, Украина, Николаев.

Проанализировано ухудшение качественного состояния земельных ресурсов Украины за время проведения земельной реформы. Разработан расчет оценки убытков вследствие ухудшения качественного состояния почв при аренде земельных участков в основе которого суммарные затраты на восстановление эколого-агрохимических показателей. Обоснованно эти затраты определять на основании стоимости дополнительного внесения органического удобрения, минеральных удобрений, извести, гипса, стоимости затрат на противоэрозионные мероприятия, на уменьшение до предельно допустимой концентрации содержания пестицидов, тяжелых металлов, на уменьшение до допустимого уровня плотности загрязнения радионуклидами, на предотвращение переуплотнения корнесодержащего слоя, на защиту от патогенных микроорганизмов. Предложено законодательное закрепление обязательности эколого-агрохимической паспортизации.

Ключевые слова: качественное состояние почв, эколого-агрохимическая паспортизация затраты на восстановление, стоимость, гумус, минеральные удобрения, известь, гипс.

Doctor of Economics, Professor Kuzmenko O.B., Ph.D., associate professor Kuzmenko B.P. Assessment of losses due to deterioration of quality of the soil condition in renting land / Petro Mohyla Black Sea State University, Ukraine, Nikolaev.

The deterioration of quality of land resources of Ukraine during the land reform is analyzed. Calculation estimates of losses due to deterioration of the quality of the soil condition at the lease of land at the heart of which is the total cost of the restoration of ecological and agrochemical parameters is designed. These costs are reasonably determined on the basis of the value of additional organic mineral fertilizers, fertilizer, lime, gypsum, costs of erosion control measures to reduce the maximum permissible concentration of pesticides, heavy metals, to reduce to an acceptable level density of radionuclide contamination, to prevent over compaction root-contained layer to protect against pathogens. The legislation to set up binding ecological and agrochemical certification is proposed.

Keywords: qualitative condition of soil, ecological and agrochemical certification of cost recovery, cost, humus, mineral fertilizer, lime, gypsum.

Вступ. Стаття 14 Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР визначає, що земля є основним національним багатством, яка перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується [1].

В Україні із 60,4 млн. га земель, 42,7 млн. га (70,8%) займають землі сільськогосподарського призначення, у тому числі 41,5 млн. га сільськогосподарських угідь з яких 32,5 млн. га ріллі (78,3%) [2].

Процеси роздержавлення і приватизації земель сільськогосподарського призначення проведені в ході земельної реформи на теперішній час практично завершені. В аграрному секторі економіки реформовано 11956 господарств (99,8% від їх загальної кількості) [3]. За інформацією Державного агентства земельних ресурсів станом на 01.01.2012 96,4% власників земельних паїв отримали державні акти в заміні сертифікатів на право на земельну частку(пай). З 01.01.2013 відповідно до Законів України «Про державний земельний кадастр» №3613-VI від 07.07.11 та «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». №1952-IV від 01.07.04 видачу державних актів скасовано. Їм на заміну видаються свідоцтва про право власності на нерухоме майно та витяги з Державного реєстру прав.

Проте парцеляція та приватизація земель господарств аграрного сектору економіки їх колишніми членами не забезпечило розвиток індивідуальних (сімейних) форм ведення товарного сільського господарства. Причинами цього положення є наступне:

- значна частина власників земельних часток (паїв), в основному мешканці сільської місцевості пенсійного віку, яким дуже складно самотійно обробляти надану у власність землю;
- відсутність матеріально-технічного забезпечення та обігових коштів в умовах поглиблення диспаритету цін змушують власників відмовлятися від самотійного ведення господарства.

Тому з прийняттям 6 жовтня 1998 р. Закону України “Про оренду землі”

№161-XIV набуло поширення передача земельних паїв агроформуванням ринкового типу. У 2013 році площа переданих в оренду земельних часток (паїв) становить 17,4 млн га, укладено 4,77 млн договорів оренди [4]. Треба відзначити зростання термінів оренди. За період з 2002 по 2013 рік скоротилося частка договорів оренди на термін від 1 до 5 років (з 86,1 до 41,8%), а частка договорів на 10 років і більше зросла (з 2,2 до 14,5%). Проте короткотермінова оренда терміном до 5 років в структурі термінів договорів займає значне місце (41,8%) і віддзеркалює споживацьку експлуатацію земельних ресурсів спрямовану на максимізацію прибутків без врахування їх якісного стану.

Якісний стан земельних ресурсів за час проведення земельної реформи продовжує погіршуватись. За даними вчених Національного наукового центру «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.М. Соколовського» найбільш поширені такі деградації ґрунтів (відсоток від загальної площі сільськогосподарських угідь): втрати гумусу і поживних речовин – 43, переущільнення – 39, замулювання та утворення кірки – 38, водна ерозія площинна – 17, забруднення пестицидами та іншими речовинами – 9,3, важкими металами – 8, засолення та підлуження – 4,1 відсотка [5].

На фоні зазначених проблем особливої актуальності набувають питання запобігання погіршенню якісного стану ґрунтів у процесі аграрного виробництва при оренді земельних ділянок за допомогою організаційних та економічних важелів.

Аналіз останніх публікацій. Проблема збереження та відтворення якісного стану земельних ресурсів в ринкових умовах знайшла своє відображення у наукових працях С.А. Балюка, О.О. Бредіхіна, Д.С. Добряка, В.В. Горлачука, М.В. Зубця, Л.Я. Новаковського, П.Т. Саблука, А.Я. Сохнича, О.Г. Тараріко, В.М. Трегобчука, А.М. Третьяка та інших. Проте питання оцінки збитків завданих ґрунтам суб'єктами господарювання під час оренди земельних ділянок і механізму їх відшкодування залишаються не врегульованими.

Метою статті є визначення алгоритму оцінки збитків внаслідок погіршення якісного стану ґрунтів при оренді земельних ділянок та механізму їх відшкодування.

Виклад основного матеріалу. Земельна реформа докорінно змінила систему землекористування. Внаслідок реформування створено і діє 55,9 тис. сільськогосподарських підприємств ринкового типу. У власності і користуванні підприємств і громадян знаходиться 37,7 млн. га земель [2]. Збільшення землевласників і землекористувачів ускладнило контроль за якістю ґрунтів, а орендні відносини поки що не достатньо сприяють дотриманню екологічно безпечних технологій вирощування продукції.

В чинних Земельному кодексі, законі «Про охорону Земель» вказано що землевласники і землекористувачі зобов'язані підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі, але на жаль в них не прописано положення про відповідальність за зниження родючості ґрунту на кожному полі, не встановлено матеріальну оцінку завданої шкоди та порядок відшкодування збитків, не розкрита ефективна система контролю за зміною природних властивостей ґрунтів.

Державний проектно-технологічний центр охорони родючості ґрунтів і якості продукції забезпечує моніторинг якісного стану земель, проводить агрохімічну паспортизацію полів, тури агрохімічного обстеження по кожній області. Згідно наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Порядку ведення агрохімічного паспорта поля, земельної ділянки» №536 від 11.10.2011 агрохімічна паспортизація орних земель здійснюється через кожні 5 років, сіножаті пасовища і багаторічні насадження через кожні 5–10 років. «Наявність агрохімічного паспорта поля, земельної ділянки є обов'язковою при передачі земельних ділянок у власність, користування...»[6]. Це є підставою для вимоги наявності агрохімічного паспорта при державній реєстрації договору оренди. Проте відсутність законодавчого закріплення цього положення та механізму відповідальності за порушення даної вимоги стримує цей порядок контролю

якісного стану ґрунтів. У обласних центрів охорони родючості ґрунтів не має ні адміністративних ні економічних важелів вплинути на цей процес.

Проведення турів агрохімічного обстеження областей дає лише оцінку стану і динаміку розвитку основних якісних характеристик ґрунтів. Воно не впливає і не може цього робити на наявний рівень ефективного використання ґрунтів. На думку автора розширення можливостей і надання прав інспекції обласним проектно-технологічним центрам «Облдержродючість» покращило б стан збереження природних властивостей ґрунтів.

В законі України «Про оренду землі» у договорі оренди якісний стан земельних угідь зазначається як інша умова за згодою сторін [7]. Аналогічно у Типовому договорі оренди землі орендодавець у разі погіршення корисних властивостей орендованої земельної ділянки, пов'язаних із зміною її стану, має право на відшкодування збитків у розмірі, визначеному сторонами [8]. Проте механізму виконання цих положень і оцінки розміру заподіяної шкоди не має.

Усунути вказані недоліки можливо наступним шляхом. Законодавчо встановити обов'язковість еколого-агрохімічної паспортизації перед передачею земельної ділянки в оренду та після закінчення її терміну. За наявності погіршення показників якісного стану ґрунтів Бредіхін О.О. пропонує оцінку збитків заподіяної шкоди ґрунтам проводити на компенсаційних принципах, тобто відновленні втраченого за формулою [9]:

$$B_{зр} = B_{орг} + B_{мін} + B_{зк} + B_{зл} + B_{ер} + B_{інш} \quad (1)$$

де $B_{зр}$ - розмір збитків внаслідок заподіяної шкоди ґрунтам (грн/га);

$B_{орг}$ - витрати на відновлення показників гумусу (грн/га);

$B_{мін}$ - витрати на відновлення показників хімічних елементів (грн/га);

$B_{зк}$ - витрати на знекислення (грн/га);

$B_{зл}$ - витрати на знелуження (грн/га);

$B_{ер}$ - витрати на протиерозійні заходи (грн/га);

$B_{інш}$ - інші витрати на відновлення показників родючості ґрунтів (грн/га).

Але автором [9] не конкретизовано розрахунок окремих видів витрат. Доповнити і розвинути цей методичний підхід запропоновано наступним чином [10]. Оцінку витрат на відновлення показників вмісту гумусу в ґрунті можна обрахувати вартістю додаткового внесення напівперепрілого гною з розрахунку одна тонна на кожне зменшення 75 кг/га гумусу за формулою:

$$B_{орг} = \frac{\Delta K_G}{0,075} \times B_{1G} \times T_B \quad (2)$$

де ΔK_G - зменшення вмісту гумусу в орному шарі (т/га);

B_{1G} - вартість 1 т напівперепрілого гною (грн/т);

T_B – термін відновлення органічної речовини ґрунту (роки).

Оцінку витрат на відновлення показників рухомих форм хімічних елементів поживних речовин здійснюємо на підставі еквівалентної кількості мінеральних добрив за формулою:

$$B_{мин} = \left(\frac{\Delta N}{KBr\phi_N \times K\delta p_N} \times B_{1N} + \frac{\Delta P}{KBr\phi_P \times K\delta p_P} \times B_{1P} + \frac{\Delta K}{KBr\phi_K \times K\delta p_K} \times B_{1K} \right) \times T_B \quad (3)$$

де ΔN , ΔP , ΔK - зменшення вмісту в ґрунті рухомих форм відповідно азоту, фосфору, калію (кг/га);

$KBr\phi_N$, $KBr\phi_P$, $KBr\phi_K$ - коефіцієнт відновлення вмісту в ґрунті рухомих форм відповідно азоту, фосфору, калію ;

$K\delta p_N$, $K\delta p_P$, $K\delta p_K$ - коефіцієнт вмісту діючої речовини в мінеральному добриві;

B_{1N} , B_{1P} , B_{1K} - вартість 1 кг мінерального добрива відповідно азотного, фосфорного, калійного (грн/кг);

T_B – термін відновлення рухомих форм поживних речовин у ґрунті (роки).

Коефіцієнт відновлення вмісту в ґрунті рухомих форм поживних речовин визначається для конкретного типу ґрунту. Кількість діючої речовини що вноситься залежить від механічного складу ґрунту – чим легше механічний склад ґрунту, наприклад пісчані ґрунти, тим менше значення, а для важкосуглиністих норма більше. Для того щоб підняти вміст рухомих азоту, фосфору і калію в ґрунті на 10 мг/кг необхідно внести відповідно діючої речовини 80-140 кг/га азотних добрив, 90-130 кг/га фосфорних добрив, 80-90 кг/га калійних добрив [11].

В перерахунку на орний шар ґрунту (20 см) це складає 20 кг/га рухомих азоту, фосфору, обмінного калію і відповідні коефіцієнти дорівнюють: $KBr\phi_n = 20/110 = 0,18$; $KBr\phi_p = 20/110 = 0,18$; $KBr\phi_k = 20/85 = 0,24$. Вони можуть бути уточнені в залежності від фізичних властивостей ґрунту.

Коефіцієнт вмісту діючої речовини в мінеральному добриві це відсоток діючої речовини поділений на сто.

Термін відновлення рухомих форм поживних речовин у ґрунті треба брати не менше терміну оренди.

Наприклад зменшення в орному шарі ґрунту рухомих форм азоту, фосфору і обмінного калію склало відповідно: 2,5; 4,0 та 6,2 кг/га. Для компенсації цих втрат необхідно внести в ґрунт 40,3 кг/га аміачної селітри, 111,1 кг/га суперфосфату, 42,9 кг/га калію хлористого. За цінами на мінеральні добрива літа 2013 року сумарні витрати на 1 га складають 440,6 грн., з урахуванням терміну оренди 5 років орендар має повернути власнику 2203 грн за кожний гектар землі. Звичайно ці розрахунки можна уточнювати, наприклад доволі часто якщо вміст обмінного калію вище оптимальних норм, то його можна виключити з результату.

Аналогічно розраховуються витрати на відновлення мікроелементного складу ґрунту за допомогою мікродобрив.

Оцінку витрат на знекислення ґрунту обраховуємо на підставі залежності [12] за формулою:

$$B_{зк} = 1,5 \times \Delta H_2 \times B_{1\epsilon} \times T_\epsilon \quad (4)$$

де ΔH_2 – зростання гідролітичної кислотності ґрунту, мг-екв/100 г ґрунту;

1,5 – кількість вапна, потрібна для нейтралізації 1 мг-екв гідролітичної кислотності, т/га;

$B_{1\epsilon}$ – вартість 1 т вапна, грн/т;

T_ϵ – термін відновлення гідролітичної кислотності ґрунту (роки).

Для вапнякових матеріалів треба врахувати коефіцієнт вмісту CaCO_3 та відповідно їх вартість 1 т.

Оцінку витрат на знелуження ґрунту обраховуємо на підставі залежності [12] з урахуванням вмісту активного натрію за формулою:

$$B_{зн} = 0,86[(Na - 0,1E_1) - (Na - 0,1E_2)] \times h \times d \times B_{ci} \times T_\epsilon \quad (5)$$

де Na – вміст увібраного натрію у типових солонцях, мг-екв/100 г ґрунту;

E_1, E_2 – ємність вбирання відповідно до початку та після закінчення терміну оренди, мг-екв/100 г ґрунту;

h – глибина меліорованого шару ґрунту, см;

d – об'ємна маса ґрунту, г/см³;

B_{ci} – вартість 1 т гіпсу, грн/т;

T_ϵ – термін відновлення ємності вбирання ґрунту (роки).

Оцінка витрат на протиерозійні заходи складається з витрат на усунення наслідків та запобігання їх в майбутньому і залежить від виду та обсягів протиерозійних споруд контурно-меліоративної організації територій (вали, вали-канави, вали-тераси, вали-дороги, водоскидні споруди, протиерозійні ставки, берегоукріплення, терасування схилів тощо).

До інших витрат на відновлення показників родючості ґрунтів слід віднести витрати на зменшення до гранично допустимої концентрації вмісту

пестицидів, важких металів, до допустимого рівня щільності забруднення радіонуклідами, на запобігання переущільненню кореневмісного шару, на захист від патогенних мікроорганізмів тощо.

Висновки. Якісний стан земельних ресурсів України за час проведення земельної реформи продовжує погіршуватись. Підвищення зацікавленості землевласників і землекористувачів у контролі та попередженні негативних процесів, що погіршують якість земель потребує законодавчого закріплення обов'язковості еколого-агрохімічної паспортизації перед передачею земельної ділянки в оренду та після закінчення її терміну. За наявності погіршення якісного стану ґрунтів під час оренди оцінка збитків які потребують відшкодування визначається на підставі сумарної вартості відновлення вмісту гумусу та поживних речовин, витрат на знекислення, знелуження, протиерозійні заходи та інших витрат.

Література:

- 1. Конституція України: Прийнята 28 червня 1996 № 254к/96-ВР // Офіційний вісник України — 2010. — № 72/1. — с. 15. - Ст. 2598.*
- 2. Сільське господарство України за 2013 рік/ [ред. Н.С. Власенко].—Державний комітет статистики України. —ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”.— Київ. —ТОВ «Август трейд».—2014.—400с.*
- 3. Деякі підсумки аграрної та земельної реформи у цифрах. МОЯ ЗЕМЛЯ. Земельно-правовий та аналітичний ресурс. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.myland.org.ua/index.php?id=3783&lang=uk>*
- 4. Державне агентство земельних ресурсів України. Офіційний веб-сайт / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://land.gov.ua/zvitnist/statystyka.html>*
- 5. Зубець М. Наші чорноземи неоціненне надбання природи/Михайло Зубець, Святослав Балюк, Борис Носко//Голос України №59(4559). — 02.04.2009. — С. 18-19*
- 6. Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Порядку ведення агрохімічного паспорта поля, земельної*

ділянки» №536 від 11.10.2011/ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1517-11>

7. Закон України „Про оренду землі”: Прийнятий 6 жовтня 1998 N 161-XIV // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). — 1998. — N 46-47. - Ст. 280.

8. Постанова Кабінету Міністрів України „ Про затвердження Типового договору оренди землі” : Прийнята 3 березня 2004 р. N 220 // Урядовий кур'єр. - 2004 № 50.

9. Бредіхін О.О. Економічні аспекти контролю збереження родючості ґрунтів при оренді земельних часток (паїв) / О.О. Бредіхін // Землеустрій і кадастр: науково-виробничий журнал. — 2012. — №2. — С.37-45

10. Кузьменко О. Б. Методичні рекомендації щодо оцінки збитків внаслідок погіршення якісного стану ґрунтів під час оренди/ О. Б. Кузьменко// Економіка АПК. — 2011.—№1.— С.61-64.

11. Методичні рекомендації «Визначення науково обґрунтованої потреби у мінеральних добривах під запланований урожай сільськогосподарських культур».- Міністерство аграрної політики, Державний технологічний центр охорони родючості ґрунтів «Центрдержродючість». — Київ —2008.-36с.

12. Землеробство з основами ґрунтознавства та агрохімії: Підручник / [Гудзь В.П., Лісовал А.П., Андрієнко В.О., Рибак М.О.]; за ред. В.П. Гудзя, друге видання, перероблене та доповнене. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 408 с.

References:

1. Konstytutsiya Ukrayiny: Pryunyata 28 chervnyu 1996 # 254k/96-VR // Ofitsiyuu visnyk Ukrayiny — 2010. — # 72/1. — s. 15. - St. 2598.

2. Sil's'ke hospodarstvo Ukrayiny za 2013 rik/ [red. N.S. Vlasenko].—Derzhavnyy komitet statystyky Ukrayiny. —DP “Informatsiyno-analitychne ahent-stvo”.—Kyiv. —TOV «Avhust treyd».—2014.—400s.

3. Deyaki pidsumky ahrarnoyi ta zemel'noyi reformy u tsyfrakh. MOYa ZEMLYa. Zemel'no-pravovyy ta analitychnyy resurs. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.myland.org.ua/index.php?id=3783&lang=uk>

4. Derzhavne ahent-stvo zemel'nykh resursiv Ukrayiny. Ofitsiyyny veb-sayt / [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://land.gov.ua/zvitnist/statystyka.html>
5. Zubets' M. Nashi chornozemy neotsinenne nadbannya pryrody/Mykhaylo Zubets', Svyatoslav Balyuk, Borys Nosko//Holos Ukrayiny #59(4559). — 02.04.2009. — S. 18-19
6. Nakaz Ministerstva ahrarnoyi polityky ta prodovol'stva Ukrayiny «Pro zatverdzhennya Poryadku vedennya ahrokhimichnoho pasporta polya, zemel'noyi dilyanky» #536 vid 11.10.2011/ [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1517-11>
7. Zakon Ukrayiny „Pro orendu zemli”: Pryynyaty 6 zhovtnya 1998 N 161-XIV // Vidom. Verkhov. Rady Ukrayiny (VVR). — 1998. — N 46-47. - St. 280.
8. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny „ Pro zatverdzhennya Typovoho dohovoru orendy zemli” : Pryynyata 3 bereznya 2004 r. N 220 // Uryadovyy kur"yer. - 2004 # 50.
9. Bredikhin O.O. Ekonomichni aspekty kontrolyu zberezhennya rodyuchosti gruntiv pry orendi zemel'nykh chastok (payiv) / O.O. Bredikhin // Zemleustriy i kadastr: naukovo-vyrobnychyy zhurnal. — 2012. — #2. — S.37-45
10. Kuz'menko O. B. Metodychni rekomendatsiyi shchodo otsinky zbytkiv vnaslidok pohirshennya yakisnoho stanu gruntiv pid chas orendy/ O. B. Kuz'menko// Ekonomika APK. — 2011.—#1.— S.61-64.
11. Metodychni rekomendatsiyi «Vyznachennya naukovo obgruntovanoyi potreby u mineral'nykh dobryvakh pid zaplanovanyy urozhay sil's'kohospodars'kykh kul'tur».- Ministerstvo ahrarnoyi polityky, Derzhavnyy tekhnolohichnyy tsentr okhorony rodyuchosti gruntiv «Tsentrderzhrodyuchist'». — Kyyiv —2008.-36s.
12. Zemlerobstvo z osnovamy gruntoznavstva ta ahrokhimiyi: Pidruchnyk / [Hudz' V.P., Lisoval A.P., Andriyenko V.O., Rybak M.O.]; za red. V.P. Hudzya, druhe vydannya, pereroblene ta dopovnene. — K.: Tsentr uchbovoyi literatury, 2007. — 408 s.